

Piotr Cymanow

Wpływ procesów migracyjnych na środowisko lokalne i sytuację osobistą migrantów zarobkowych

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias 10, 185-195

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr CYMANOW

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Wpływ procesów migracyjnych na środowisko lokalne i sytuację osobistą migrantów zarobkowych

Synopsis: Polska jest krajem o wielowiekowych tradycjach migracyjnych. W następstwie wydarzeń związanych z akcesją do struktur europejskich w pierwszej dekadzie bieżącego stulecia nasz kraj doświadczył kolejnej fali odpływu migracyjnego – determinowanej szeregiem czynników o charakterze ekonomicznym. W artykule przedstawiono bilans korzyści i strat wynikających z masowych migracji poakcesyjnych ludności obszarów peryferyjnych. W każdej z wymienionych kategorii skoncentrowano się z jednej strony na następstwach procesów związanych z mobilnością, oddziałujących na procesy transformacji środowiska lokalnego migrantów, drugi aspekt dotyczył natomiast zmian zachodzących w rodzinach (gospodarstwach domowych) osób przebywających na zagranicznym wyjeździe zarobkowym.

Słowa kluczowe: migracje ludności, zasoby ludzkie, środowisko lokalne.

Wprowadzenie

Zjawisko migracji towarzyszy ludzkości praktycznie od zarania dziejów, permanentnie wpływając na jej losy. Wielokrotnie w wyniku wzmożonych procesów mobilności dokonywały się przemiany oraz przewartościowania o charakterze społeczno-kulturowym, ekonomicznym czy politycznym. Doprowadziło to w różnych obszarach świata zarówno do burzenia istniejących, jak też budowy nowych form zorganizowania społecznego o zasięgu narodowym czy ponadpaństwowym.

Definicja procesów migracyjnych wywodzi się z łacińskiego terminu *migrare* – oznaczającego w naukach społecznych wędrówkę bądź przeniesienie się w inne (nowe) miejsce [4]. Zmiana ta może mieć zarówno charakter trwały, jak i czasowy (periodyczny – np. migracje sezonowe).

Przytaczana częstokroć, jedna z tradycyjnych definicji migracji autorstwa Everetta Lee określa migrację mianem „trwałej lub półtrwałej zmiany miejsca zamieszkania, przy czym nie czyni się żadnych ograniczeń, jeśli chodzi o odległość ruchu, jego przymusowy lub dobrowolny, wewnętrzny lub zewnętrzny

charakter” [5]. Z kolei opisując zjawisko mobilności na użytek statystyki publicznej (w ramach definicji Organizacji Narodów Zjednoczonych), migrację opisuje się często jako „przemieszczenie z określonego rejonu do innego lub też przemieszczenie się o ściśle określoną odległość, które odbyło się w danym interwale, skutkiem którego była zmiana miejsca zamieszkania” [16]. Wśród aktualnych przyczyn zmiany centrum życiowego Polaków dominują czynniki związane w głównej mierze z ich aktywnością zawodową. Dysparytet dochodowy wynikający z różnicy w poziomie zarobków w naszym kraju względem państw Europy Zachodniej stanowi jeden z podstawowych elementów mających wpływ na podjęcie decyzji o wyjeździe zarobkowym.

W poakcesyjnej rzeczywistości Polski migracja zarobkowa stała się zjawiskiem powszechnym, co spowodowane jest zanikiem barier komunikacyjnych i wpisuje się w ogólne tendencje rozwojowe współczesnych stosunków gospodarczych, społecznych czy politycznych. Mobilność związana z podejmowaniem pracy poza dotychczasowym miejscem zamieszkania staje się naturalnym mechanizmem powiększania obszaru rynku pracy, stając się jednocześnie elementem stabilizującym ową strukturę rynkową.

Analizując potencjalne skutki procesów migracyjnych, warto przyjrzeć się bliżej cechom szczególnym współczesnych migrantów zarobkowych z Polski. W ramach raportu Ministerstwa Gospodarki osoby takie można scharakteryzować za pomocą następujących elementów:

- osoba młoda, częściej mężczyzna (18–37 lat),
- pochodząca z regionów mniej zurbanizowanych (jako charakteryzujących się większymi różnicami w dochodach z uwagi na poziom bezrobocia i zatrudnienia, np. województwa podlaskie, małopolskie, podkarpackie),
- przemierzająca się zarówno do dużych miast, jak i regionów peryferyjnych w krajach przyjmujących,
- podatna na sieci migracyjne, związki historyczne i kulturowe,
- bezdietna (czyli o mniejszym obciążeniu dla systemów społecznych państwa zatrudnienia, zasadniczo płatnik netto podatków w kraju przyjmującym),
- stosunkowo dobrze wykształcona,
- wykonująca prace niewymagające zbyt wysokich kwalifikacji (robotnik rolny, pomoc domowa, kelner, robotnik budowlany, kucharz, opiekunka dzieci i osób starszych),
- wykonująca prace wymagające wąskich specjalizacji (np. dentysta, chirurg klatki piersiowej, anestezjolog, glazurnik, masażysta, informatyk),
- transferująca część zarobków do kraju [10].

Następstwa procesów migracyjnych można poddawać analizie z rozmaitych punktów widzenia. Częstym przypadkiem odnoszącym się do współczesnych trendów w ocenie zjawiska mobilności staje się ocena kosztów oraz korzyści wyjazdów zarobkowych z perspektywy migranta i jego rodziny [6].

Migracja stanowi bowiem wyraz indywidualnej decyzji racjonalnej autonomicznej jednostki, motywowanej do wyjazdu chęcią poprawy swego poziomu życia. Podjęcie takiej decyzji wiąże się z koniecznością skonfrontowania korzyści związanych z szansą na wyższy poziom życia z kosztami, jakimi obciążony jest ten wyjazd – zarówno w wymiarze bezpośrednim, jak i w odniesieniu do kosztów alternatywnych, dotyczących utraconych korzyści z zaniechania migracji. Badacz współczesnych migracji zarobkowych Michael Todaro akcentuje tutaj pojawienie się modelu indywidualnych korzyści netto [15], zasadne staje się również określenie typu migracji, wpływającego na realną wielkość korzyści odnoszonych przez migranta i jego rodzinę [14].

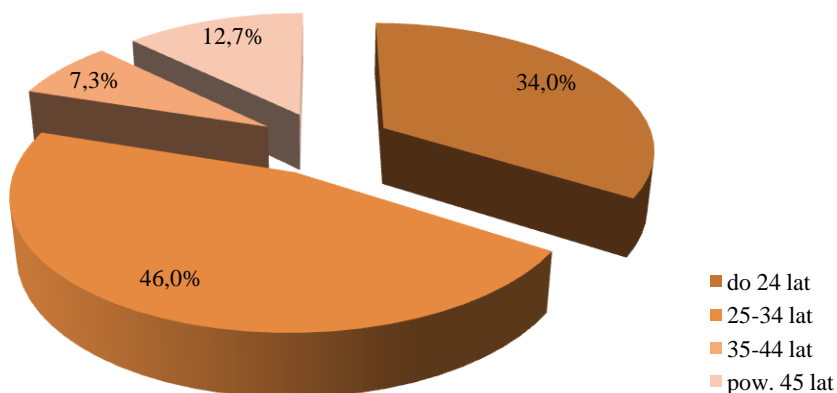
W Polsce, będącej krajem doświadczającym istotnego odpływu migracyjnego, poznanie motywacji oraz efektów tego procesu od pewnego czasu wywołuje szczególne zainteresowanie, tak w sferze społeczno-gospodarczej, jak i politycznej [9]. Należy bowiem pamiętać, iż bilans kosztów oraz korzyści będących następstwem migracji stanowi istotną przesłankę nie tylko w kontekście podejmowania decyzji migracyjnych, ale może również posłużyć do oceny samych efektów owego procesu w sensie *ex post*, stanowiąc istotne wskazówki w zakresie funkcjonowania tzw. obszarów migracyjnych, z uwzględnieniem przyszłych przeobrażeń tych terenów.

1. Specyfika polskich migracji poakcesyjnych na przykładzie badanej grupy

Współczesne procesy migracyjne dotyczą w znaczącym stopniu ludzi młodych. Jest to wynikiem dużej mobilności tej grupy wiekowej, znaczącej elastyczności w sferze zawodowej, a także otwartości na wyzwania dzisiejszego świata. Jest to również efekt kształtu dzisiejszego otwartego rynku pracy – który niejako wymusza mobilność, dając w erze postindustrialnej możliwości realizowania swojego potencjału w wymiarze ponadnarodowym. Niniejsza praca przedstawia wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2015/2016 roku na próbie 150 osób (74 kobiet i 76 mężczyzn) wykonujących pracę zarobkową poza Polską, pochodzących z obszarów peryferyjnych Małopolski i Podkarpacia. Dóbr próby badawczej miał charakter celowy, wywiad przeprowadzono z wykorzystaniem poczty elektronicznej. Struktura wiekowa respondentów (ryc. 1) przedstawiała się następująco: osoby młode (do 24 lat – 34%, przedział 25–34 lat – 46% populacji, osoby w średnim wieku – 7,3% (wiek 35–44), w grupie powyżej 45 roku ujętych zostało 12,3% ogółu osób poddanych badaniu.

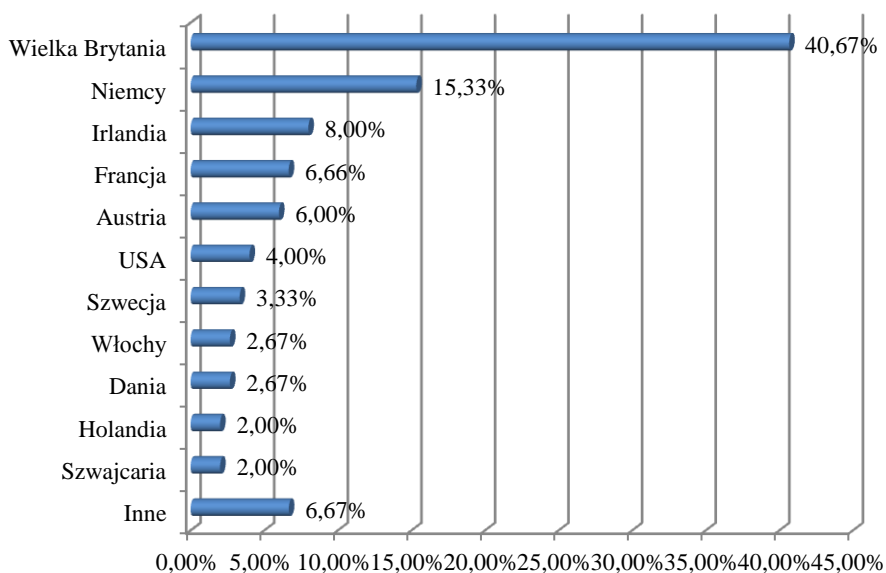
Drugim istotnym elementem opisującym współczesne migracje Polaków jest kierunek, w jakim udają się oni, poszukując pracy. Z badań wynika, iż w głównej orbicie zainteresowań od lat niezmiennie pozostają kraje europejskie – jak Wielka Brytania czy Niemcy, udział krajów skandynawskich oraz obszar poza-

europijski posiada w wyborach migrantów mniejsze znaczenie. Szczegółowy podział respondentów wg miejsca pobytu przedstawia ryc. 2.

Ryc. 1. Struktura wiekowa respondentów

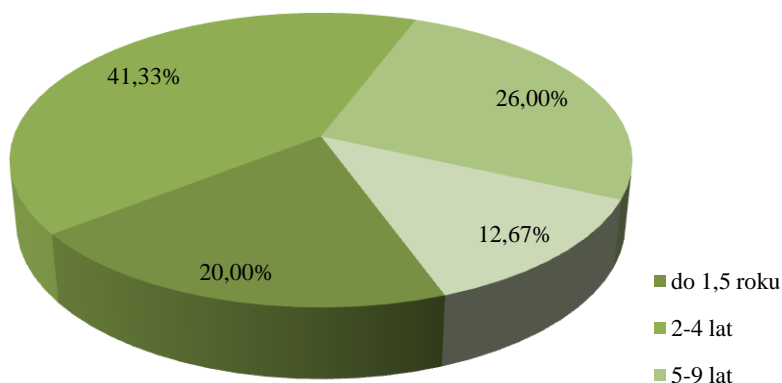
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ryc. 2. Kraj aktualnego pobytu badanych osób (w % wskazań)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Niezwykle istotnym elementem – również z punktu widzenia tematyki niniejszego artykułu – jest także długość okresu przebywania migrantów poza macierzystym miejscem zamieszkania (ryc 3).

Ryc. 3. Okres przebywania na migracji badanych osób (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Badania dowodzą, iż dominującą grupę (ponad 40% ogółu) stanowią osoby przebywające na wyjeździe relatywnie krótko (2–4 lata). Co piąty respondent deklaruje staż do 18 miesięcy, 26% to respondenci przebywający na migracji powyżej 5 lat, zaś co ósmy badany przebywa poza Polską powyżej 10 lat.

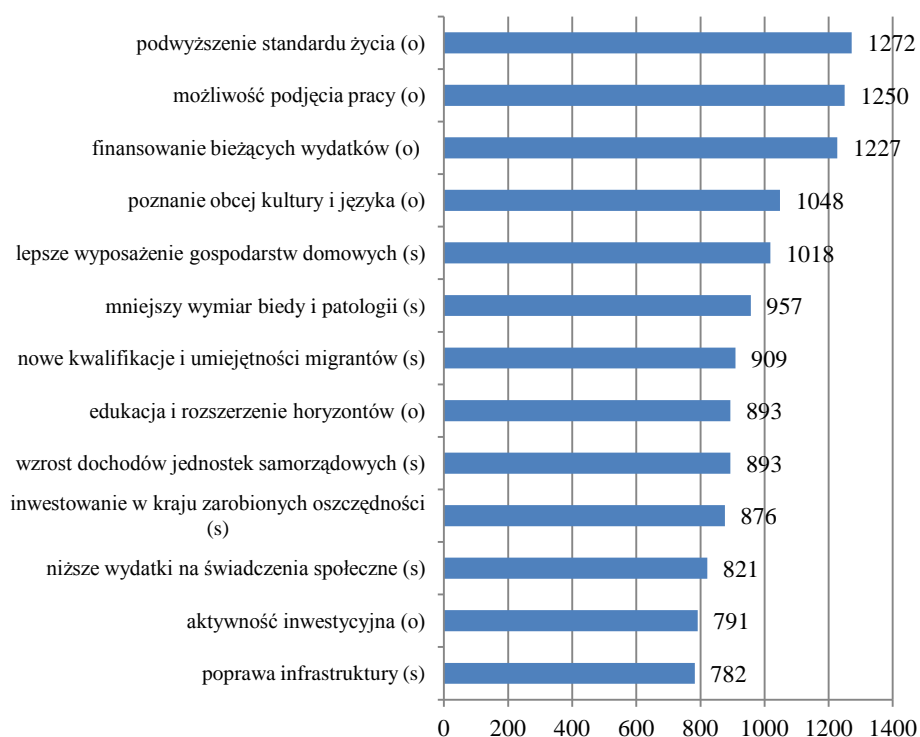
2. Ocena korzyści wynikających z wyjazdów zarobkowych mieszkańców obszarów peryferyjnych

Nasilenie współczesnych migracji zarobkowych coraz częściej związane jest z przemieszczaniem się poszczególnych grup społecznych i etnicznych w sposób wielokierunkowy, co oznacza, iż wiele krajów staje się jednocześnie źródłem oraz celem migracji [2]. Utrudnia to znacząco klasyfikację poszczególnych fal migracji, powodując też istotny problem w oszacowaniu skutków tych przepływów zarówno dla krajów przyjmujących, jak i generujących migrację. Istotny wpływ na wymiar i kierunki przepływu zasobów ludzkich posiada czynnik związany z poziomem rozwoju gospodarczego poszczególnych krajów – kojarzony przede wszystkim z tzw. zjawiskiem konwergencji, oznaczającym dążenie do wyrównywania się poziomu życia (związanego m.in. z wysokością dochodów realnych) w poszczególnych krajach [3].

W przypadku krajów emigracji netto (do jakich należy zaliczyć Polskę) pozytywne skutki wyjazdów zarobkowych stają się widoczne w dłuższym okresie, jednakże ważnym warunkiem jest tutaj zaistnienie fali wtórnej – związanej z migracjami powrotnymi [7]. Korzyści te odnoszą się do zdobycia przez emigrantów nowych kwalifikacji, wiedzy, doświadczenia oraz umiejętności pozwalających na pełne wykorzystanie zdobytego na migracji kapitału finansowego.

Trzeba przy tym pamiętać, iż emigracja czasowa wywołana dużym poziomem bezrobocia w kraju macierzystym stanowi idealne narzędzie łagodzenia nierównowagi na rynku pracy, zapewniając godziwą egzystencję pozostających w kraju członków gospodarstw domowych. Oceniając wpływ emigracji, w literaturze przedmiotu podkreśla się często istotne zróżnicowanie regionalne, przekładające się na zmienną dynamikę w zakresie rozwoju gospodarczego i społecznego nie tylko na poziomie pojedynczych osób czy rodzin, ale także w odniesieniu do całych miejscowości czy powiatów [13].

W ramach prowadzonych badań wyodrębniono 6 głównych korzyści związanych z osobistą sytuacją migrantów i ich rodzin oraz 7 czynników mających pozytywny wpływ na funkcjonowanie środowiska lokalnego respondentów. Każdy z ankietowanych ocenił poszczególne warianty w ramach skali 1–10 punktów. Sumaryczne wyniki zostały przedstawione na ryc. 4.

Ryc. 4. Ranking korzyści związanych z procesami migracyjnymi (w pkt.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Z przedstawionych danych wynika, iż najwyższe oceny uzyskała grupa czynników związana ze statusem materialnym badanych osób (w ramach grupy

korzyści osobistych, oznaczonych literą o). Za najważniejsze pozytywy wynikające z podjęcia decyzji o wyjeździe zarobkowym uznano podwyższenie standardu życia i sam fakt aktywizacji zawodowej. Duże znaczenie posiadała też możliwość utrzymania płynności finansowej gospodarstwa domowego i bieżąca obsługa zobowiązań. Za istotną korzyść pozamaterialną uznano też możliwość poznania obcej kultury i naukę języka w kraju docelowym. W ogólnym rankingu najwyżej ocenione czynniki środowiskowe (oznaczone literą s), zostały sklasyfikowane dopiero na 5–7 miejscu. Respondenci docenili tutaj ogólny wzrost możliwości gospodarstw domowych poprawiający funkcjonowanie rodzin poprzez podniesienie ich statusu w środowisku lokalnym oraz ograniczenie ubóstwa i związanych z tym przejawów zachowań patologicznych. Istotnym, podkreślanym już wcześniej, pozytywnym następstwem migracji stało się również zdobycie nowych umiejętności i doświadczeń zawodowych – mogących w perspektywie powrotu do kraju zaowocować nie tylko korzyściami osobistymi, ale także zwiększyć skalę aktywności w inicjatywach podejmowanych na rzecz miejscowej społeczności.

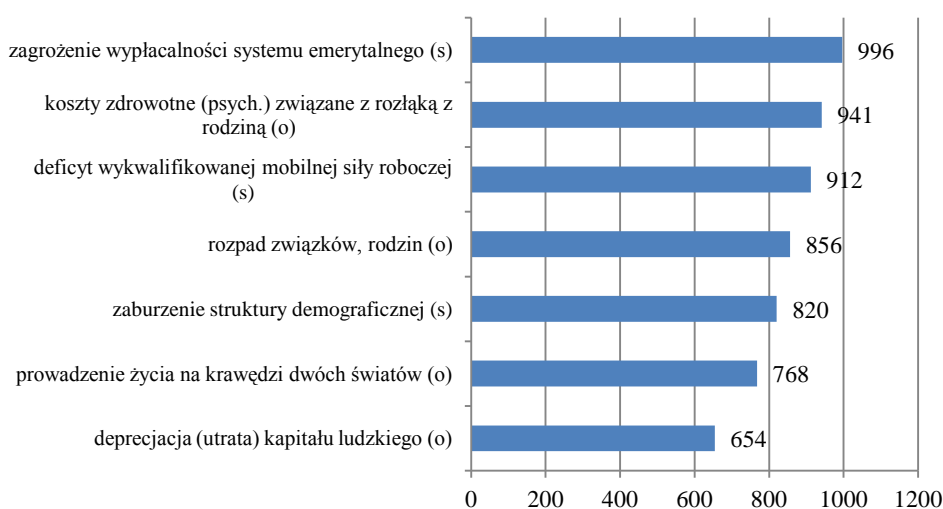
3. Analiza strat związanych z odpływem migracyjnym

Poza opisanymi wcześniej pozytywnymi skutkami procesów migracyjnych w całościowym bilansie trzeba również pamiętać o stratach i zagrożeniach będących następstwem mobilności. W ujęciu lokalnego rynku pracy istotnym problemem staje się masowy wyjazd młodych, dobrze wykształconych osób, prowadzący do pogłębienia niedopasowania popytu i podaży pracy. Znacząca skala migracji jest też przyczyną deprecjacji kapitału ludzkiego oraz spowolnienia aktywności ekonomicznej czy społecznej w skali lokalnej. Utrata wysoko wykwalifikowanych, profesjonalnych pracowników („drenaż mózgów”) uważana jest często za jedno z największych niebezpieczeństw migracji [8], wywołujących długofalowe skutki związane z ograniczeniami cywilizacyjnymi obszarów peryferyjnych. Istotnym problemem staje się również przeznaczenie transferowanych do kraju środków pochodzących z pracy zarobkowej za granicą (tzw. *remittances*), gdyż nierównomierna skala wpływu migracji na mikroregiony i regiony kraju pochodzenia migranta jest ściśle skorelowana z przepływem wspomnianych zasobów kapitałowych [12].

Wśród istotnych kosztów ponoszonych przez kraje migracji netto wymienić należy również pogorszenie sytuacji demograficznej kraju macierzystego, wpływające na przyspieszenie procesów starzenia się społeczeństwa, a także pogorszenie się relacji zachodzącej pomiędzy osobami aktywnymi zawodowo w kraju macierzystym a osobami otrzymującymi świadczenia emerytalno-rentowe – skutkujące w perspektywie problemami z wypłacalnością systemu świadczeń społecznych [11].

Omawiając negatywne następstwa procesów migracyjnych, nie sposób też nie wspomnieć o kosztach społecznych związanych z rozłąką z osobami bliskimi. Poza zaburzeniami w porządku funkcjonowania rodziny i problemami wychowawczymi obserwuje się często zmiany w systemie wartości migrantów i ich rodzin. Jest to związane z dominacją postaw konsumpcjonistycznych kosztem dbałości o utrzymanie więzi i zachowanie spójności pomiędzy osobami bliskimi [1].

Wnioski płynące z przeglądu literatury pokrywają się z wynikami badań przedstawionymi na ryc. 5.

Ryc. 5. Ranking zagrożeń i strat związanych z procesami migracyjnymi (w pkt.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Wśród głównych zagrożeń wynikających z nasilenia zjawiska odpływu migracyjnego dominują czynniki związane z potencjalnymi trudnościami w realizacji świadczeń emerytalno-rentowych ze strony systemu ubezpieczeń społecznych, spowodowane zmniejszeniem wpływu składek. Stan ten wynika w głównej mierze z mobilności młodych pracowników decydujących się na podjęcie pracy za granicą, z drugiej zaś strony stanowi konsekwencję przechodzenia na emeryturę znaczącego liczebnie pokolenia wyżu powojennego i związanymi z tym zwiększonymi wydatkami instytucji odpowiedzialnych za wypłatę świadczeń. Wspomniana mobilność wywołuje też inne negatywne skutki dotyczące społeczności lokalne – deficyt pracowników w wielu branżach odbija się negatywnie na dostępności i kosztach wielu usług związanych z codziennym funkcjonowaniem, co dotyka przede wszystkim obszarów peryferyjnych, z których odpływ migracyjny jest relatywnie największy.

Natomiast wśród czynników osobistych decydujących o negatywnej ocenie procesów migracyjnych na plan pierwszy wysuwają się problemy zdrowotne (głównie natury psychicznej) będące następstwem długotrwałej rozłąki. Zaburzenie struktury rodzinnej w największym stopniu dotyka dzieci i młodzież, problem tzw. „eurosieroctwa” i związanej z tym alienacji stanowi istotne zagrożenie dla trwałości późniejszych relacji społecznych. Długi okres trwania wyjazdów zarobkowych i stopniowy zanik bezpośrednich kontaktów jest też niestety częstą przyczyną rozpadu związków, powoduje trwałą degradację struktury społecznej w układzie lokalnym.

Podsumowanie

W artykule dokonano analizy następstw współczesnych migracji zarobkowych. Skupiono się na ocenie korzyści i zagrożeń, analizując wpływ mobilności w dwóch aspektach: oddziaływaniu tego zjawiska na sytuację osobistą migrantów i ich rodzin oraz – w szerszym ujęciu – funkcjonowaniu środowiska lokalnego w kraju macierzystym. W rankingu korzyści związanych z migracjami dominowały czynniki związane z sytuacją osobistą migrantów. Podkreślali oni aspekty finansowe wyjazdów, dotyczące podwyższenia standardu życia, zwiększenia płynności finansowej gospodarstw domowych, oraz możliwość aktywizacji zawodowej osób pozostających wcześniej bez stałego zatrudnienia. W wymiarze korzyści pozamaterialnych akcentowano walory edukacyjne i poznawcze związane z pobytem na migracji. W odniesieniu do korzyści postrzeganych z punktu widzenia społeczności lokalnej respondenci za istotne uznali ograniczenie wymiaru ubóstwa i związanych z tym przejawów patologii oraz wzrost kwalifikacji zawodowych migrantów mogący w przyszłości zaprocentować na rodzimym rynku pracy.

Z kolei w rankingu strat i zagrożeń wynikających z procesów mobilnościowych najwyższe lokaty zajęły czynniki o charakterze środowiskowym – związane z deficytem wykwalifikowanej siły roboczej oraz ryzykiem funkcjonowania systemu świadczeń społecznych. Wśród negatywnych aspektów migracji w ujęciu osobistym respondenci podkreślali głównie koszty zdrowotne wynikające z rozłąki oraz powiązane z nią ryzyko osłabienia więzi i rozpadu związków rodzinnych.

Literatura

- [1] Bednarek W., *Spoleczne koszty migracji. Analiza zjawiska na przykładzie współczesnych migracji pracowniczych na Ukrainie*, „Roczniki Teologiczne” 2015, t. 62, z. 1, s. 133.

-
- [2] Castels St., Miller M., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Palgrave Macmillan Press, London 2003.
- [3] Duszczyk M., *Swoboda przepływu pracowników – dylematy związane z integracją Polski z Unią Europejską*, „Studia Europejskie” 1999, nr 2, s. 91–104.
- [4] *Encyklopedia powszechna PWN*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1985, s. 102.
- [5] Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace Migracyjne” 2003, ISS, 49.
- [6] Huber U., *Vom Brain Drain zum Brain Gain. Die Auswirkungen der Migration von Hochqualifizierten auf Aufgabe- und Aufnahmelaender*, Friedrich Ebert-Stiftung, Bonn 2003, s. 77.
- [7] Kałuża-Kopias D., *Demograficzne skutki międzynarodowych migracji w wybranych krajach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, [w:] *Polityka społeczna wobec przemian demograficznych*, „Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2014, nr 167.
- [8] Keeley B., *International Migration: The human face of globalization*, OECD, Summary in Polish, 2009, s. 6.
- [9] Lewicki P., Markowski E., *Teoretyczne spojrzenie na rolę migracji zasobów pracy w kontekście globalizacji*, [w:] *Człowiek i organizacja – dylematy współczesnego zarządzania*, red. W. Harasim, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2014, s. 102.
- [10] Ministerstwo Gospodarki, *Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, Departament Analiz i Prognoz, Warszawa 2007, s. 10.
- [11] Okólski M., *Coast and benefits of migration for Central European countries*, „CMR Working Paper” 2007, No. 7/65.
- [12] Puzio-Waławik P., *Společno-ekonomiczne skutki migracji Polaków po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe PTE” 2010, nr 8, Kraków, s. 187–188.
- [13] *Společne skutki poakcesyjnych migracji ludności Polski*, Raport Komitetu Badań nad Migracjami PAN, Warszawa 2014, s. 64.
- [14] Stark O., *Korzyści z migracji sezonowej*, „Biuletyn Migracyjny”, nr 14, Ośrodek Badań nad Migracjami UW, Warszawa 2007, s. 1.
- [15] Todaro M., *Internal Migration in Developing Countries: A Review of Theory, Evidence, Methodology and Research Priorities*, International Labour Office, 1976.
- [16] UN, *Recommendations on Statistics of International Migration*, New York 1998, United Nations.

The effect of mobility processes on the local environment and personal situation of economic migrants

Summary: Poland is a country with a long tradition of migration. In the wake of the events related to the access to the EU structures, the first decade of this century witnessed another wave of emigration from our country - determined with a series of economic factors. The article presents the balance of benefits and losses following from mass migrations of the populations of peripheral areas after the EU access. For each of the following categories, the author focuses on the one hand on the consequences of the mobility processes affecting the transformations of the migrants' local environment, while the other aspect is related to the changes in the families (households) of the people who were staying abroad for economic purposes.

Keywords: population migrations, human resources, local environment.